

Kádár és a három „objektivista”

*„Ha megjelenik, zavart okoz,
de ebből nem szabad azt következtetni,
hogy zavart akartunk kelteni”*

1957. november: dübörög a megtorlás és a kádári konszolidáció. A Párt-történeti Intézet igazgatója javaslatot tesz a felső pártszerveknek, hogy jelenjen meg egy vaskos kötet az alig egy évvel azelőtt levert „ellenforradalom” eredeti dokumentumaiból. Elfogadják, a politikai bizottság határozatot hoz a megvalósítására.

Kilenc hónappal később a már részben betördelt kötet munkálatait azonnali hatállyal végérvényesen leállítják. A pb-határozatot visszavonják, a „felelősök” – régi balos elvtársak, ezúttal a revizionista jobboldallal egy követ fújó „objektivista”-ként megbélyegezve – súlyos pártbüntetéseket kapnak.

Hasonló kiadvány legálisan a következő három évtizedben sem jelent meg Magyarországon.

„Sokan fordultak hozzánk olyan dokumentumokért, melyek az ellenforradalom alatt keletkeztek”

Az '56-os eseményekkel foglalkozó dokumentumkötet ötlete minden jel szerint alulról jövő kezdeményezésként indult, alig néhány hónappal Kádárék hatalomátvétele után. „1957-ben, amikor a pártiskolák, különböző megyei iskolák beindultak, sokan fordultak hozzánk olyan dokumentumokért, melyek az ellenforradalom alatt keletkeztek. Ebből

támadt az a javaslat az Intézet részéről, hogy miután összegyűjtöttük az ellenforradalmi dokumentumok anyagát, hasznosítsuk ezt a párt funkcionáriusai számára, hogy lásák ők is, mi történt októberben, milyen téves eszmék hatottak.”¹

A gondolatot tett követte. Kálmán Endre intézetigazgató javaslatára „a titkárság egyetért azzal, hogy az ellenforradalom alatt keletkezett, illetve az ellenforradalom lényegesebb eseményeiről később készült dokumentumokat vezető pártfunkcionáriusok és propagandisták számára bizalmas kiadványként 3.000 pld-ban kiadják.”²

Kálmán a részletekről csak ennyit írt javaslatában: „Közölnénk az október 23-tól november 4-ig keletkezett egyes jellemző és fontos dokumentu-

¹ Szabó Éva szerkesztő a pb 1958. szeptember 2-i ülésén, ahol a kötet betiltása után néhány héttel a szerkesztők megbüntetéséről döntöttek. (Az MSZMP felső testületei – politikai bizottság, központi bizottság, titkárság – jegyzőkönyveinek forrása: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/mszmp-jegyzokonyvek/adatlap/720>; a továbbiakban csak az ülések időpontjának megadásával hivatkozom rájuk. – RP.

² Az MSZMP Titkárság 1957. november 8-i ülésének jegyzőkönyve. Ugyanezen az ülésen határoztak egyébként – az a-tól zs-ig terjedő „különléfélék” között – „az ellenforradalmi események alatt dekonspirálódott” 23 vonalas titkos telefonhálózat helyreállításáról, illetve 100 vonalassá bővítéséről. Kádárnak és Marosánnak 3-3 vonal jutott, az ideiglenesen itt tartózkodó szovjet elvtársaknak összesen 4.

mokat, cikkeket a korabeli sajtóból, röpiratokat, rádió-adásokat, nyilatkozatokat, jegyzőkönyveket stb. valamint néhány visszaemlékezést és bírósági anyagot. A kötethez függelékként csatolnánk eseménynaptárt, az ellenforradalom alatt megalakult pártok jegyzékét, kimutatást az ellenforradalom alatt kiszabadult rabokról, az ellenforradalmárok által letartóztatottakról és az ellenforradalom okozta károkról. A kötet terjedelme 500-600 gépelt oldal lenne. A kötet 3000 példányban jelenne meg bizalmas kiadványként.”³

A kor körülményeihez képest korrekt forráskiadványnak tűnt.

A már forgalomban lévő, irányadó propagandakiadvány-sorozat az ellenforradalomról akkor a képekkel gazdagon illusztrált többkötetes Fehér Könyv volt. Kiadója a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala, munkálataiban részt vettek a Párttörténeti Intézet dolgozói is (szerkesztői közül ketten – Betlen Oszkár és Nemes Dezső – még szerepelni fognak történetünkben).⁴

A dokumentumkötet ötletét felkaroló elvtársak érezhették úgy, hogy

³ „A kötet kiadásának tervét a Párttörténeti Intézet vetette fel 1957 őszén... bevettük a Kiadó 1958. évi tervébe is, amit felsőbb szerveink jóváhagytak” – írta később (1958. augusztus 13-án) igazoló jelentésében a Kossuth Kiadó igazgatója, Búza Márton. (HU-MNL-OL-XIX-I-21-a; 1958; 38. doboz 43-2-9 (Kosuth).

⁴ Nemes Dezső az 1958. szeptember 2-i pb-ülésen már azt is helytelennek tartotta, hogy a titkárság annak idején elfogadta Kálmán javaslatát (akkor nem szölte). „El tudom képzelni, hogy ellenforradalmat leleplező dokumentumkötet jelenhetett volna meg azon a vonalon, mint ahogy a Fehér Könyvet is kiadtuk. A Titkárság talán azt gondolta, az elvtársak tudnak csinálni valamit, de kitűnt, hogy nem tudnak. ... Ez az anyag végig tudománytalan, a tényeket vissza nem tükröző, megtevesztő beállítottságú.”

a Fehér Könyvek durván propagandisztikus hangvétele, a mindössze másfél évvel korábban lejátszódott események hiteltelen, torzított bemutatása legföljebb azokat elégíti ki, akiket amúgy sem kell meggyőzni. Hasznos lehet tehát egy olyan kiadvány, amely megfelelő municiót ad a helyi pártkáderek kezébe ahhoz, hogy a propagandabrosúráknál hitelesebben – de persze a Párt irányvonalának megfelelően – „magyarazzák el”, mi is történt október 23. és november 4. között. „Ilyen igény merült fel ugyanis az oktatásnál, az *Ágit,prop.Osztály és a Szikra is hangsúlyozta, szükség van ilyen kiadványra.*”⁵

Betlen Oszkár szerkesztőbizottsági tag, a kiadvány célját illetően már nemcsak arról beszélt, hogy volt rá igény, hanem úgy gondolták, a publikálás kötelessége is a jó párttörténetesnek. „*Emlékszem még, hogy a vita úgy indult: nincsenek az anyagokon, lehetővé kell tenni, hogy mások is foglalkozzanak ezzel.*” (Kiemelés tőlem – RP.)

De vajon hány ilyen elvtárs van, aki akar ezzel foglalkozni, és szabad is neki? „*Az lebegett előttünk – magyarázta utólag Betlen –, hogy vezető pártfunkcionáriusok, vezető propagandisták [olvassák]. Ennek persze ellentmond, hogy 3000 példány, mert nincsen annyi.*”⁶

Bizalmas minőségű anyag többféle is volt abban az időben, de több ezer példány már az induláskor me-redeknek tűnt ebben a kategóriában.⁷

⁵ Kálmán Endre, Pb, 1958. szeptember 2.

⁶ Betlen, Pb, 1958. szeptember 2.

⁷ „A korszakban kis példányszámúra (háromezerre) tervezett kötet...” – írja B. Kádár Zsuzsa (Kísérlet 1956 historiográfiai narratívá-

„Rögtön az első ülésen kijelentettük, hogy kiadni ilyet a nyilvánosság számára nem lehet, és akkor született meg... a határozat, hogy... bizalmas kiadást kell csinálni... 500 példányban. Persze, ma már világos, hogy ez is sok, ha azt mondtuk volna, hogy 50, akkor az közelebb lett volna az elképzeléshez. A mi hibánk, hogy engedtünk a Kossuth-nak, amely feltornázta ezt a számot 3000-re.”⁸

Búza Márton, a Kossuth Könyvkiadó igazgatója nem így emlékezett 1958 augusztusában írt igazoló jelentésében: „Az első válogatás vitáján 1957 őszén felmerült, hogy a kötetbe több olyan anyagnak kell bekerülni, amelyek miatt **nem helyes a kötet nyilvános terjesztése**. Ezért a szerkesztőbizottság úgy döntött, hogy illetékes pártszervhez fordul a kötet kiadása ügyében ... az Intézet információja szerint a **Központi Bizottság Titkársága** úgy döntött, hogy a kötetet nem lehet kiadni általános terjesztésre, hanem csak bizalmasan, kézirat gyanánt 3.000 példányban.” (Kiemelés tőlem – RP.)

*

A jelek szerint azonban a felső párt-szerveket nem különösebben érdekelte a készülő mű.⁹ Annak dacára

jának megfogalmazására, <http://www.matud.iif.hu/2017/09/07.htm>). Az eleve zárt terjesztésének szánt kiadvány példányszámát azonban nem releváns összevetni a könyvárusi forgalmazásra szántakkal.

⁸ Betlen, Pb, 1958. szeptember 2.

⁹ Pedig 1957 márciusában már volt egy botrány egy '56-os könyv kapcsán. Marosán György jelentette az intéző bizottságnak (a pb akkori neve): „a múlt héten egy könyvet: Mi történt Magyarországon című Lovas Márton által írt könyvet lelítettam ... Javasolom, hozzunk olyan határozatot, hogy könyvek, melyek az októberi események értékelésével foglalkoznak, csak akkor jelenhetnek meg, ha a pártban azt valaki elolvassa, hogy ilyen

nem izgatták magukat, hogy a tények ismertetésére, eredeti dokumentumokra alapozott kiadvány terve finoman szólva idegen volt az uralkodó korszellemtől.

Azt gondolták, hogy az utóbbi érvényesülését garantálja a megbízható régi kommunista Kálmán személye – az erősítésül mellé rendelt másik kipróbált kommunistával, Betlen Oszkárral – és az általa vezetett intézet tapasztalata.

Kálmán Endrét alig egy évvel korábban nevezték ki a párt központi bizottsága egyik osztályaként működő intézet igazgatójává, régi barátja, a rákosista történészként lejárátódott Réti László¹⁰ utódaként. Utóbbi az intézetben maradt tudományos munkatársként, és a rossznyelvek szerint befolyása alatt tartotta a köztudomásúan introvertált, más kollégáival alig beszélgető Kálmánt, s így gyakorlatilag továbbra is ő irányította a háttérből az intézetet.¹¹

gigszer többé ne fordulhasson elő.” Nemes Dezső főideológus úgy próbálta kiköszörülni a csorbát (a kötet, állítása szerint, az ő utasítása dacára került az utcára) hogy egy ledorongoló kritikát íratott róla a Népszabadságba. Kádár akkor csak annyit mondott, hogy „hiba volt, hogy ez a könyv napvilágra jutott és hogy a Népszabadság akarva-nem akarva reklámot csinált neki”. Lovas egyébként egyebek mellett azt írta, hogy Nagy Imre miniszterelnökké való kinevezése október 28-án és a szovjet csapatok kivonása „garanciát jelentettek a tekintetben, hogy Magyarország demokratikus, független szocialista ország lesz”. A november 4-én megalakult Kádár-kormány pedig „lényegében hű maradt az október 28-i kormánynyilatkozathoz”. (Pb-jegyzőkönyv, 1957. március 12.; Népszabadság, 1957. március 9. Kende István: Könyv a budapesti ellenforradalmi eseményekről)

¹⁰ A szerző apja.

¹¹ „Kálmán elvtárs ... nem ismeri még eléggé a párttörténettel kapcsolatos tudományos kérdéseket. Ezért sok kérdésben támaszkodik Réti elvtársra... Kálmán elvtárs nem közvetlen, nincs jó kapcsolata a munkatársakkal... Kálmán elvtárs önállótlanága miatt, az In-

Kálmán hithű kommunista volt, ám nem az a harcos fajta. Szíve szerint nem propagandakiadványokkal, hanem tudományos alapon szolgálta volna a szocializmus és a Párt ügyét. Úgy gondolhatta, hogy a Fehér Könyveknél szofisztikáltabban, tárgyesebben is meg lehet mutatni, miféle dolog is volt ez az ellenforradalom. Hogy itt valóban az egész rendszer (amiért évtizedeken át küzdöttek) leépítése indult meg nagy elánnal. Márpedig ha ezt bemutatják a felkészült, jó kommunistáknak, azok tudni fogják, mit hogyan kell használni belőle. Kálmánban akkor föl se merült, hogy a hiteles dokumentumokból nem csak azt – leginkább nem azt – lehet majd kiolvasni, hogy az „ellenforradalmat” mindenáron le kellett verni.

*

Amikor Kálmán előterjesztette javaslatát a felső pártvezetésnek, a Párttörténeti Intézetben már közel egy éve szorgalmasan gyűjtötték az anyagokat. A munkálatokat formálisan az intézet igazgatója irányította, gyakorlatilag egy fiatal történész-levéltáros, Szabó Éva szervezte. Az intézeti dolgozók mellett helyi kádereket is mozgósítottak: begyűjtötték az október 23. után megjelent helyi lapokat, röpcédulákat, falragaszokat, rendőrségi jelentéseket, önkéntes

tézet vezetésében lényegében Réti elvtárs befolyása és elgondolásai érvényesülnek.” (Kiegészítő jelentés a Párttörténeti Intézet helyzetéről a pb 1958. január 15-i ülésére, Kádár János aláhúzásával.) „Amíg Réti elvtárs az Intézetben lesz, nem lehet megfelelő politikai légkört kialakítani, mert ő az Intézet vezetőjét befolyásolja. Kálmán elvtárs nem tudja szilárdan kézben tartani a vezetést.” (Galambos Sándor pártközponti munkatárs felszólalása a pb 1958. január 15-i ülésén.)

és a hatóságok által felvett visszaemlékezéseket, rendőrségi, hivatali jelentéseket, ügyészségi, bírósági eljárások anyagait. A már előválogatott anyagok is húsz, egyenként több száz oldalas dossziét tölthetnek meg.¹²

Folyamatosan gyártották a tartalomtervezeteket, több tucat rész tanulmányt írtak a dokumentumkötet kiegészítésének szánt tanulmánykötethez. Ez utóbbiak hangvétele csak kicsit volt „tudományosabb” az addigi propagandakiadványokénál¹³ – a dokumentumok viszont magukért beszéltek.

1956 elvi-ideológiai értékelését megadták a lépten-nyomon hivatkozott párthatározatok, de részletekbe menő történetírási pártkánon még nem létezett.

Nyilván ezért is bízták a dokumentumkötet munkálatainak felügyeletét régi, megbízható elvtársakra.¹⁴ Őket az akkori fő-főpárttörténész és egyben az egyik főideológus, a hőseinkkel egyidős, szintén régi párttag, az új kurzusban a politikai bizottsági tagságig jutott Nemes Dezső javasolta a testületnek.

¹² HU-MNL-OL-M-KS 280; 209-238 ő.e.

¹³ Ezekről a jelek szerint még mindig nem elég vonalas tanulmányokról írja a Kossuth Kiadó 1959 októberében készült jelentése: „Az ellenforradalomról a tervben szereplő tanulmánykötetet nem adtuk ki. De erről a témakörrel szólnak, és a konszolidáció történetének, jelentőségének megértéséhez nagy segítséget nyújtanak a pártunk vezetőinek (Kádár, Marosán, Münnich) írásaiból, beszédeiből kiadott gyűjtemények. ... Jelentős sikert ért el ebben a témakörben Zalka Miklós fiatal írónak Aknamező című 10.000 példányban megjelent könyve is, amelyet hetek alatt felvásároltak”. (HU-MNL-OL-XIX-I-21-a: 1959: 45. doboz 7. [Kossuth]).

¹⁴ Formálisan csak kettőjüket, Kálmán Endrét és Betlen Oszkárt nevezték meg, de Réti László neve többször is megjelenik az ügyben, felbujtóként, csendes együttműködőként, illetve a szerkesztők fogadatlan prókátoraként.

„A Párttörténeti Intézet fő feladata lesz az ellenforradalmi dokumentumok anyagainak feldolgozása. ... Meg kellene bízni három ilyen elvtársat. Talán Kálmán, Réti és Betlen elvtársakat, akik majd felügyelik, hogy a Párt aktuális érdekeit szolgálja” – fejtegette Nemes a pb 1958. január 15-i ülésén.

Kálmán tagsága ebben a triumvirátusban magától értetődött, a másik két elvtársé – akiket akkoriban joggal a „szektás-dogmatikus” irány emblematikus képviselőiként bélyegezték meg – kevésbé.

Rétit az említett pb-ülésen is erőteljesen ostorozták – éppen csak megmenekült attól, hogy kitegyék a szűrét az intézetből. Kádár szerint „Réti elvtársnál megvizsgálandó, hogy alapvető szemlélete a tudományos munkában olyan-e, hogy segíti a munkát, vagy sem.”

18

Betlen a Szabad Nép főszerkesztő-helyetteseként vívott ki magának kétes hírnevet. Egy 1957 végén a pb-nek írt levelében panaszkodik arról, hogy az ellene '56 őszén indított kampány csak a Rákosi-rendszer legkiemelkedőbb figurái ellen indítottakhoz hasonlítható. Ám „*annak a kampánynak, amely tavaly ellenem folyt, a főrugói nem az én hibáim voltak, hanem az, hogy ... akadályt jelentettem a revizionisták útjában.*”

Mindazonáltal Betlen belátta hibáit, és nem sértődött meg, hogy vezekelnie kell. „*Teljesen egyetérttem azzal, ... hogy az adott helyzetben nem kerültem vissza régi, vagy ahhoz hasonló funkcióba. Akkor igyekeztem ezért eredeti szakmámba, villanyszerelőként elhelyezkedni. Januárig tartott, míg valahol felvettek volna, de akkor már ... úgy láttam, hogy ha most villanyszerelőként dolgoz-*

nék, akkor ezt sokan úgy értelmeznék, hogy oppozícióba mentem.” Így aztán ő is (mezei) párttörténésznek ment barátai mellé a Párttörténeti Intézetbe.

Belátták hibáikat (Réti is), önkritikát gyakoroltak – valami mégse stimmel, amiért is magának a Politikai Bizottságnak kellett foglalkoznia velük.

Nem elég, hogy a Rákosi–Gerő-rendszer ideológiai szekértolói voltak, még nekik áll feljebb – legalábbis ezt gondolta Kádár a két megtért szektás-dogmatikusról. „*Vannak olyanok, akiknek szemében ... Rákosihoz, Gerőhöz képest a jelenlegi Központi Bizottság afféle esetleges társaság, törpék... iparkodó gyerekek. ... Viszik a dolgot, amíg a rend helyreáll a pártban. ... Véleményem szerint Réti és Betlen elvtársak alapjában így gondolkodnak.*”¹⁵

Na de ha ennyi baj volt velük, vajon miért bízták mégis erre a három avított – Kádárnál és a pb tagjainak többségénél egyébként valamivel idősebb, negyvenes éveik végét ta-

¹⁵ Betlen ott helyben válaszolt: „Nem tudok egyetérteni azzal, hogy én – és véleményem szerint Réti sem – törpék társaságának tekintjük a Központi Bizottságot. Én a magam részéről a Központi Bizottsághoz való odaadást és hűséget a párt iránti odaadásnak és hűségnek tekintem.” Ők ketten már a pb 1957. november 23-i ülésén is napirendi pont voltak: „Meg kell vizsgálni a Párttörténeti Intézetben dolgozó korábbi szektás hibákat elkövető egyes elvtársak: Bethlen Oszkár, Réti László, stb. jelenlegi politikai állásfoglalását, az MSZMP Központi Bizottságának politikai irányvonalához és a régi szektás hibákhoz való állásfoglalásukat.” Ugyanezen az ülésen egyébként még egy csoportot köteleztek hűségnyilatkozatra: „A Szovjetunióban ideiglenesen tartózkodó elvtársakat, akik a közeljövőben haza fognak térni, fel kell szólítani arra, hogy tegyenek politikai nyilatkozatot az MSZMP Központi Bizottsága politikai irányvonala kérdésében.”

posó – veterán kommunistára a dokumentumkötet ideológiai felügyeletét? Valószínűleg éppen ezért: ők jó dogmatikusokként biztosan védik az eszmét.

Ezekben a hónapokban ugyanis Kádár „kétfrontos harcát” látványosan nem ideológiai megfontolások, hanem az éppen aktuális politikai céljai szerint alakította. Keményen megbírált balos ideológusokat (például Révai Józsefet az első, Rétit, Betlent a második, harmadik vonalból), demonstrálandó a Rákosi–Gerő-klikkel való radikális szakítását. Ugyanakkor szemrebbenés nélkül használta az előbbieket „szektás-dogmatikus” frazeológiáját a „revizionizmus” elleni harcban.

Kádárék tehát hajlékonyak voltak a napi politikában – hol a jobbosok („revizionisták”), hol a balosok („szektás-dogmatikusok”) felé szeszéztak egyet –, miközben a tények tiszteletét körülbelül ugyanannyira kispolgári kacatnak gondolták, mint elődeik.

Kálmánék eközben szigorúan balosok maradtak, viszont úgy gondolták, hogy éppenséggel a tények kimondásának szabadsága az, amiben a világ megváltozott '56 nyomán. A jó kommunista történész – érveltek ekkoriban – úgy is érvényt tud szerezni igazának, hogy immár nem hallgatja el a tényeket.

Így gondolták, de azt nem volt könnyű kitalálniuk, hogy mi a hivatalos álláspont a „kutatás szabadsága” ügyében. A felső pártvezetés irányából ugyanis egymásnak ellentmondó jelzések érkeztek.

Az agitprop osztály jelentése a Párttörténeti Intézettről 1957 decemberében például bátorítólag leszögezi: „...a párt felső vezetése most

nem gátolja, hanem **megköveteli a tények felkutatását, a történelmi igazság feltárását...**”. Sőt, ehhez már „a munka személyi feltételei is megteremtődtek”, úgy, mint „a tudományos erkölcs megerősödése”.

De még mielőtt a címzettek túlzott illúzióba ringathatták volna magukat, néhány bekezdéssel lejjebb ugyanez a jelentés felhívja a figyelmet arra is, hogy „az intézet munkatársainak egy részénél (...fiatalabb, egyetemet végzett...) tapasztalható **a tudományos munka misztifikálása, törekvés a politikától való »függetlenedésre«**”. Márpedig „az intézet vezetőjének és a pártszervezetének ez ellen fel kell lépnie, mert **akadályozza a tudományos munkát...**”. (Kiemelések tőlem – RP.)

Kálmán mindezt saját, őszinte meggyőződésével egybevágoan úgy értelmezte, hogy a reakciós nézetek ellen kell föllépnie. „**Munkánkat ma elsősorban a jobboldali nézetek akadályozzák...** Ezek az elvtársak elismerik pártunk politikájának helyességét, de helytelenül ítélik meg pl. a Nagy Imre – Losonczy csoport tevékenységét, kritika nélkül elfogadják olyan lengyel és jugoszláv nézeteket, amelyeket pártunk nem fogad el. ... Mutatkoznak olyan helytelen álláspontok, ...mint ... a történelmi tárgylagosság helytelen értelmezése, a történész munka **propagandisztikus oldalának lebecsülése.**”

„...bennünk rendkívül sok bizonytalanság volt...”

„Mikor a kötet anyaga nagyjából elkészült, ...az anyagok, melyek közül válogattunk, rendkívül problematikusak voltak. ...Miután mindegyikünkben volt bizonytalanság, javaslattal fordultunk a Titkárság felé az

*előzetes tartalomjegyzék melléklésével és kértük az elvtársak véleményét. Miután a Titkárság a határozatot meghozta, mi az anyagon tovább dolgoztunk és igyekeztünk eljárni különböző helyeken a tisztázás céljából.*¹⁶

A tisztázási kísérletek sikertelenek maradtak. A „különböző helyeken” ugyanis valószínűleg senki nem olvasta el a kéziratot, de még a harmincoldalas, több mint 300 tételt tartalmazó tartalomjegyzéket sem.

Pedig ott aztán minden volt: a különböző pártok határozataitól a radikális falragaszokig, Kádár János kínos beszédeitől gyári munkástanácsoknak és különböző forradalmi tanácsoknak a forradalmat üdvözlő, a szovjet csapatok azonnali kivonását követelő nyilatkozataiig. Mellettük lojális kommunista gyárigazgatók beszámolóit arról, hogyan foglalták vagy akarták elfoglalni „ellenforradalmárokat” a gyárat. Sokszor megéjtően emberi részletekkel arról, hogyan tárgyaltak, kötöttek alkut a felkelőkkel. S persze a fegyveres testületek tagjainak visszaemlékezései hősies helytállásukról. De még az utóbbiak is ritkán ábrázolták saját élményeik alapján olyan fasiszta gonosznak az ellenséget, ahogy az a Fehér Könyvekben olvasható.

Még az se szűrt szemet senkinek, hogy „*Az ellenforradalom előretörése. Nyílt támadás a szocialista rendszer ellen. Fehérterror.*” című fejezet élén Kádár Jánosnak Nagy Imrét teljes egyetértéséről biztosító október 30-i beszéde volt olvasható.

Magukra maradtak tehát kételyekkel a szerkesztők. „*Megállapodtunk a szerkesztőbizottságban, hogy miután az anyagok ennyire vitathatók, 50*

oldalal előszót kell készíteni, Ebben politikailag ... megmagyarázunk sok mindent, amit dokumentummal kizárólag nagyon nehéz megcsinálni.”¹⁷

Amikor a kötet első változata 1958 áprilisában elkészült, még arra sem volt kötelező iránymutatása a pártnak, hogy pontosan mikor is kezdődött az ellenforradalom.

A kötet összeállítását felügyelő triumvirátus¹⁸ tagjai minden jel szerint azt gondolták, hogy legkésőbb október 23-án délután. De az a tény, hogy Kádár november 1-jéig tagja volt a legszűkebb párt- és állami vezetésnek, és jóváhagyólag nyilatkozott Nagy Imre minden lépéséről, arra inthette őket, hogy legyenek rugalmasak.

Az ominózus 12 napot tehát úgy szakaszolták, hogy ne kelljen egyértelműen állást foglalni a kezdet akkoriban igencsak vitatott kérdésében.¹⁹ A dokumentumokat időrendben három fejezetbe osztották:

„I. A tüntetés és fegyveres harc megindulása a nép hatalma ellen (1956. október 23.)

¹⁷ Szabó Éva, uo. Betlen később kifogásolta, hogy az elmarasztaló jelentésben az áll: „Az elvtársak most bejelentették, hogy előszót kívánnak írni.” Betlen állította, „ezt legalább fél évvel ezelőtt bejelentettük. Nagyon komoly határozat volt, hogy kell ilyen bevezető tanulmányt írni. Lehet, hogy az Agitprop. osztály nem tudott erről, nyilván azért, mert nem jártak el az értekezletre, ahol erről szó volt.”

¹⁸ Szerkesztőbizottsági tagokként Kálmánt és Betlent nevezik meg a dokumentumok, de 1958 őszén a pártvezetéssel más frontokon is ütköző Réti bűnlajstromán is szerepelt a dokumentumkötet ügye.

¹⁹ Az ezzel kapcsolatos „tudományos” vitát az indította el, hogy a Zrínyi katonai akadémia egyik oktatója nem tudta „tudományosan” eldönteni, mikortól számítottak az események ellenforradalomnak, és segítségért a Párttörténeti Intézethez fordult (HU-MNL-OL-MKS 280 MSZMP KB Párttörténeti Intézete, 1948–1989).

¹⁶ Szabó Éva, Pb, 1958. szeptember 2.

II. Az ellenforradalom előretörése, a Magyar Dolgozók Pártja és a Kormány intézkedései (1956. október 24–28.)

III. Az ellenforradalom előretörése. Nyílt támadás a szocialista rend ellen. Fehérterror. (1956. október 29. – november 4.)”

A szándék az lehetett, hogy az október 23. mozgósító dokumentumait, követeléseit, eseményeit bemutató első fejezetet az olvasóként elképzelt pártkader úgy interpretálja majd, hogy ekkor még a Rákosi–Gerőklikk eltávolítását követelő tömegek jogos elégedetlensége dominálta a történéseket.

Hogy a szerkesztők lehetetlenre vállalkoztak, arra igazán a harmadik fejezet világított rá.²⁰ Nyilvánvalóan nem jelenhetett meg Magyarországon 1958 őszén, néhány hónappal Nagy Imre és társai kivégzése után egy olyan mű, amely feketén-fehéren rögzíti: Kádár János együttműködő tagja volt annak a legszűkebb vezetésnek, amelynek más tagjait az abban való részvétel miatt néhány héttel korábban kivégezték. Ezt a Fehér Könyvekben el lehetett hazudni, de egy dokumentumkötetből kihagyni, alig két évvel az emlékezetben frissen élő események után, még a balos szerkesztők szerint is nonszensz lett volna.

Az ijesztő című fejezetben („...Fehérterror”) rögtön az első négy dokumentum az október 30-án megalakult szűkebb kabinet tagjainak első nyilatkozata („rádióbeszéde”) volt: Nagy Imréé, Tildy Zoltáné, Erdei Ferencé és Kádár Jánosé.

²⁰ Nagy Imre kivégzésének híre felforgatta a kötet szerkesztésének-kiadásának munkálatait, de az érdekes módon föl se merült (legalábbis nincs erre utaló adat), hogy a következőkben említett dokumentumokat kihagyják.

Kádár mindössze három bekezdésből álló beszéde lényegében csatlakozás volt az előtte szólókhoz: „... azokban a döntésekben, amelyekben a minisztertanács elnöksége ma határozott, a Magyar Dolgozók Pártja elnökségének minden egyes tagja egyetértett. Én a magam részéről kijelenthetem azt is, hogy az előttem szólókkal, Nagy Imre, Tildy Zoltán, Erdei Ferenc ismerőseimmel és barátaimmal... teljes mértékben egyetérték.”

Néhányat kellett volna csak vizsgalpozni a kötetben (ha megjelenik) az olvasónak, hogy megtudja, pontosan miben értett egyet „teljes mértékben” az ország akkori (1958 ősze) első embere az előzővel, a néhány héttel korábban kivégzett Nagy Imrével és minisztertársaival. Ők ugyanis az alábbiakat mondták néhány perccel Kádár előtt:

„Tárgyalások haladéktalan megkezdése a szovjet csapatok azonnali kivonásáról”; „a forradalom által létrehozott demokratikus helyi önkormányzati szervek” elismerése; az egypártrendszer megszüntetése; „a nemzeti kormány a felkelés hősi halottait katonai tiszteletadással fogja eltemetni”; „hivatalos megbízás nemzeti karhatalmi zászlóaljak megalakítására”; „a rádió a magyar nemzet rádiója”; szabad választás előkészítése; „fegyveres harcban felszabadítottuk magunkat”; „a forradalom vívmányainak megőrzése”.

**„Ekkor jelent meg az
Igazságügyi Minisztérium
Nagy Imre ügyében
hozott tájékoztatása”**

A szerkesztők bizonytalansága június 17-én, kedden hágott a tetőfokára, amikor elolvasták a *Népszabadság* harmadik oldalán az MTI egész

oldalal jelentését: „*Ítélet Nagy Imre és társai bűnperében*”. A végszavakkal: „*Az ítélet jogerős. A halálos ítéleteket végrehajtották.*”

Ekkor, mondhatnánk, új időszámítás kezdődött a szerkesztésben.

„*Leadtuk a kiadónak az anyagot, illetve annak egy részét. Ekkor jelent meg az Igazságügyi Minisztérium Nagy Imre ügyében hozott tájékoztatása. ... Megállapodás történt, hogy az anyagot újból felül kell vizsgálni, a per anyaga alapján ki kell egészíteni*” – „vallotta” utóbb Szabó Éva.

„*Különösen olyan hiányosságokat, amit eddig is éreztünk, de a per különösen szükségessé tette kiegészíteni az anyagot Losonczy, Táncos, Donáth tevékenységére vonatkozó leleplező adatokkal... Ennek a munkának elvégzése érdekében utasította az Agit. Prop. Osztály a kiadót a munka megállítására. Mi teljes mértékben egyetértünk azzal, hogy megvárjuk, amíg a Fehér Könyv [következő kötete] megjelenik és a kiegészítő munkák után újra vitatva kerül az anyag a kiadóhoz. A kiadó szabad kapacitása révén nyomdába szedésre került az anyag egy része azzal, hogy mi mindenfajta változást még eszközölhetünk rajta.*”

Érdekes, hogy Szabó a szerkesztőbizottság nevében is kiegészítésekről beszél, és nem kihagyásokról. Úgy tűnik, még ekkor is azt gondolták, hogy a tényeket nem elhallgatni, hanem – természetesen a párt irányvonalának megfelelően – megmagyarázni kell.

Betlenben is csak utólag, már a számonkérés során merült föl, hogy június 17. után nemcsak kiigazításokra lett volna szükség: „*...közben egy csomó dolog történt és mi nem gondolkodtunk azon, hogy egészen más jellegű kötet kiadására volna szükség*”.

A június 17-i újságot a Kossuth Kiadóban is olvasták.

Búza Márton igazoló jelentésében így emlékezett: „*A kötet előkészítése közben jelent meg a közlemény a Nagy Imre és társai ellen lefolytatott perről és ítéletről. Ennek ismeretében Győri Imréné (kiadói szerkesztő – RP) felvetette nekem, hogy a **pert nem eléggé támasztják alá a dokumentumkötet anyagai, és javasolta, hogy a megjelenendő Fehér Könyv anyagát illesszük be a kötetbe. Ugyanezt javasolta Győri Imre elvtárs is a KB agit.prop osztályáról és azt mondotta telefonon, hogy a Fehér Könyv V. kötetének megjelenéséig ne adjuk nyomdába a dokumentumkötetet. Én ezzel nem értettem egyet. Ok: egy 3.000 példányban, bizalmasan megjelenő kötetbe csak papírpazarlás belevenni egy 150.000 példányban kiadandó Fehér Könyv anyagát.***”²¹

*

Kádár János 1958. június 29-én beszélt először nyilvánosan az általa elrendelt kivégzésekről, Ferihegyen a Szófiából érkező, általa vezetett pártküldöttséget fogadóknak.²² „*Azt mondják egyes nyugati újságok, hogy az embereket megdöbbsentette az ítélet. Mi, Bulgáriában találkoztunk jó néhány emberrel, akik szintén emberek, legalább annyira, mint Dulles*”²³

²¹ Búzáat meg lehet érteni: nyomasztó volt a papírhány akkoriban. A Kossuth Kiadó éves jelentéseinek jelentős részét tette ki a panaszkodás arról, hogy milyen nehéz a kiadási tervet összehangolni a rendelkezésre álló papírmennyiséggel. A legfelső pártszervek rendszeresen tárgyaltak a kiadók eseti papír-igényeiről („ha több szovjet regényt akartok, adjatok rá papírt”) (HU-MNL-OL-XIX-I-21-a).

²² Népszabadság, 1957. július 1.

²³ John Foster Dulles akkori amerikai külügyminiszter. Kádár gondolhatott az öccsére,

úr. Szófia főterén legkevesebb 300 000 emberrel találkoztunk egy gyűlésen ... Ott semmiféle elkeseredést vagy megdöbbenést az emberek arcán nem láttunk. (Nagy taps.) Éppen ellenkezőleg. Azt mondták nekünk a bolgárok, a dolgozók, a munkások, a parasztok, különböző emberek, magyar elvtársak, mi egy emberként mellettek vagyunk a ti harcokban.”

A beszéd a dokumentumkötet elbizonytalanodott összeállításainak iránymutatásul kellett volna, hogy szolgáljon, de úgy tűnik, nekik ekkor még nem esett le a tantusz.

Kádár Szófiából jövet megjelölte a pontos időpontot is, mikortól számít Nagy Imre bűnözőnek. „Ha ő, mondjuk október 23-án este, megmondta volna, hogy azon a véleményen van, hogy vissza kell állítani a **kisgazdapártot, be kell venni a kormányba stb., és ki kell lépni a Varsói Szerződésből, mi történt volna veled? A világon semmi, csak nem lett volna miniszterelnök, nem lett volna központi bizottsági tag, de nem is került volna soha bíróság elé. ... Csalással beopta magát a hatalomba. Ha ő nem hazudja azt, hogy kész az ellenforradalmi felkelés ellen harcolni, sohasem került volna hatalomra.”**

Mit érdemel az a bűnös, aki még akkor is azonos platformon volt Nagy Imrével, amikor a fentiek már mind kiderültek róla? Aki maga is benne volt abban a hatalomban, ahova Nagy „*csalással beopta magát*”?

Ha ezt a kérdést Kálmánék akkor fölteszik maguknak – történeti hitelesség ide vagy oda –, nyomban kihagyják a kötetből azokat a dokumentumokat, amelyek Kádár és Nagy teljes nézetazonosságát tanú-

sítják október 30-án. Ez volt az a nap, amikor Kádár és a **Kisgazdapárt részvételével megalakult a koalíciós kormány**. Nagy ugyanis még időben „*megmondta*”, hogy „*vissza kell állítani a kisgazdapártot*”. **Ennek tudatában** lett Kádár a kisgazdákat is magában foglaló, Nagy Imre vezette kormány egyik minisztere.

Szűkebb elvtársi körben – mint látni fogjuk – Kádár egészen más magyarázatát adta az október 23-t követő hét eseményeinek, mint amit Ferihegyen a tömegeknek mondott.

„Támadás a párt ellen”

Június 17. nyilván felrázta az ideológiai fronton szolgáló pártkatonákat, de nem hamarkodták el, hogy reagáljanak rá. Nem a dokumentumkötet volt a legfontosabb dolguk, ráadásul a nyári szabadságok is jelentősen meghosszabbították az apparátus reakcióidejét.

Az első jelzést arra, hogy a kiadvány odafönt kiverte a biztosítékot, Búza kiadóigazgató kapta: „*Szabadságom (augusztus első fele) alatt közzölték Nonn (igazgatóhelyettes – RP) elvtárssal, hogy a kötet további munkálatait állítsuk le.*”²⁴

Nagyjából ekkortájt szólta le Szirmai István KB-tag, agitprop-osztályvezető, hogy ellátogata a Párttörténeti Intézetbe. Meg is jelent ott 1958. augusztus 14-én, két hónappal Nagy Imréék kivégzése után.

Szirmai ekkor már tudta, hogy botrány lesz, a három odarendelt régi kommunista viszont még nem. Nem is értették, miért támadja le őket durván a KB-titkár. Szirmai ugyanis

Allen Dullesre is, aki akkor a CIA igazgatója volt.

²⁴ Búza igazgató jelentése (HU-MNL-OL-XIX-I-21-a).

már a megbeszélés elején kijelentette, hogy a dokukötet „*támadás a párt ellen*”. Kálmán kikérte magának az ártó szándék feltételezését, ugyanakkor kezdettől fogva együttműködő volt a tekintetben, hogy hasznos-e a pártnak a kötet kiadása.

„*A megbeszélés során megpróbáltuk meggyőzni Szirmai elvtársat arról, hogy vitamódszere bántó, következtetései alaptalanok. Ez a fáradozásunk azonban eredménytelen maradt. Ezért kell a Politikai Bizottság segítségét kérnem az igazságtalan támadással szemben*” – írta még mindig mit sem sejtve panaszos levelében Kálmán néhány nappal a vizit után.²⁵

„*Ma már látom, hogy kiadása... ilyen ... nagy példányszámban... helytelen volna. Eredetileg kisebb példányszámot terveztünk, de azután – helytelenül – elfogadtuk a kiadó javaslatát. Kezdetől fogva kértelkedtünk, hogy helyes-e ezt a kötetet kiadnunk... újra meg újra visszaadtuk átdolgozásra... A kiadó részéről hangoztatták, hogy szükség van ilyen anyagra, nekem azonban aggályaim voltak... olyan dokumentumok kerültek bele, amelyek nem adnak helyes képet az ellenforradalomról. Ezért bíztam meg Betlen elvtársat, hogy végezze el a kötet szuperlektorálását... sok olyan anyagot hagyott ki, amelyek az egykorú (!) sajtóban jelentek meg, s az ellenforradalmat leplezték, Nagy Imrét dicsőítették, vagy alkalmasak voltak arra, hogy jelenlegi pártfunkcionáriusokat rossz hírbe keverjenek... Végül olyan határozatot hoztunk, hogy 40-50 oldalas magyarázó előszóval kell ellátni... Ez*

még nincs megírva” – zárja Kálmán a pb-nek írt panaszos levelét.

*

A bombát Szabó Éva, a kötet szerkesztője robbantotta néhány nappal korábban, valószínűleg akaratlanul. Besétált a Központi Bizottság titkárságára, hogy engedélyt kérjen Kádártól Jánostól beszédei újrapublikálásához.

Az nem derül ki a dokumentumból, hogy ezt Kálmán megbízásából tette-e, vagy saját szorgalomból, aggodalomból. A legvalószínűbb, hogy a normális ügymenet része volt. Szabó a szerkesztés folyamán minden kényesnek gondolt dokumentumot, visszaemlékezés-részletet, periratot stb. elküldött az érintettnek vagy illetékes párt- illetve állami vezetőnek. Levelei és a válaszok megtöltötték egy vaskos dossziét. „*Az Intézetben régi szokás, hogy vezető elvtársaktól mi a rájuk vonatkozó anyagok közléséhez engedélyt kérünk. ... így mentem el a Kádár-titkársághoz, tényleg az utolsó pillanatban. Azért az utolsóban, mert előttem kérdéses volt a kötet megjelenése és éppen ezért nem akartam korábban zavarni Kádár elvtársat ezzel a kérdéssel.*”²⁶

„Az a látszatot kelti, hogy Nagy Imre széles tömegbázissal rendelkezett”

A szabadságolások után, de még Kádár nélkül összeülő Politikai Bizottság augusztus 26-án tárgyalt először a botránykötetről.

Addigra a főagitpropos Szirmai – mint láttuk – már alaposan kézbe vette a dolgot. Tárgyalt Kálmánékkal, és javaslatot tett a pb-nek az ügy még

²⁵ Kálmán levele a pb-nek (HU-MNL-OL-M-KS 280; 36. ó.e.).

²⁶ Szabó Éva a pb szeptember 2-i ülésén.

annál is alaposabb kivizsgálására. Előre megmondta, hogy kik a felelősök – lényegében a vizsgálat eredményét is leírta:

„A Párttörténeti Intézet az 1956 októberi ellenforradalom dokumentumaiból gyűjteményes kötet anyagot adott át a Kossuth Könyvkiadónak. A kötetet az eredeti titkársági határozatnak megfelelően bizalmas jelleggel 3000 példányban kívántak nyomtatni és terjeszteni. A dokumentumok a kötet-tervben olyan összeállításban szerepelnek, hogy így az ellenforradalomról nyújtott kép nem reális, politikailag káros.

A kötet anyagának összeválogatásáért, a dokumentumok sorrendi elhelyezéséért és nyomdába adásáért a Párttörténeti Intézet vezetősége felelős, elsősorban Kálmán Endre és Betlen Oszkár elvtársak.

Javasolom, hogy a felelősség és a dokumentumkötet szerkesztést és kiadását elveinek, céljainak megvizsgálására a Politikai Bizottság külön bizottságot küldjön ki.”

A bizottság vezetőjének Biszku Bélát javasolta, tagjainak Nemes Dezsőt és Aczél Györgyöt. S itt egy érzékeny személyes megjegyzés törte meg a hivatalos hangot: „Szirmai Istvánt nem javasolom a bizottság tagjának, mert őt Kálmán Endre és Betlen Oszkár elvtársak elfogultnak tartják.”

Három nappal később a pb úgy találta, nem akadály a vélelmezett elfogultság, és betették Szirmait a bizottságba.

Első intézkedésként – nem beárva a jelentést – a pb „hatályon kívül helyezi a Titkárság 1957. november 8-i határozatát, mely szerint a Párttörténeti Intézet az 1956 októberi ellenforradalom dokumentumaiból gyűjteményes anyagot adjon ki”.

A dokukötet, ami addig minden érdekeltet hidegen hagyott, hirtelen ügy lett, méghozzá nagyon sürgős és folyamatosan vizsgálandó ügy. „A bizottság 1 héten belül készítsen jelentést a Politikai Bizottság elé a dokumentumkötet összeállításának körülményeiről. A kötetben lévő helytelen elvi nézetek megvizsgálása folyamatosan történjék és későbbi időpontban kerüljön a Politikai Bizottság elé.”

Nem tétlenkedett a bizottság, a kedden kiadott feladattal már másnapra, szerdára elkészült.

Drámai volt a felütés: „A kötet anyagát a nyomdában már szedték, amikor felkereste Kádár János elvtárs titkárságát Szabó Éva elvtársnő, a kötet szerkesztője azzal a kérdéssel, hogy Kádár János elvtárs az őt közvetlenül érintő dokumentumok kiadásához hozzájárul-e. Szabó elvtársnő jelentkezése hívta fel a figyelmet a dokumentumkötetre.”²⁷

Ezután jön a négy pontból álló bűnlajstrom, miszerint a kötet:

1. Nagyrészt az ellenforradalmat nem leleplező, hanem leplező, megtévesztő dokumentumokat, és a tévedések dokumentumait tartalmazza.

²⁷ Furcsának tűnhet, hogy az illetékesek csak úgy meglepedeztek egy határozatról, amit a pártapparátus legfőbb döntéshozó szerve, a Titkárság hozott (tagjai: Kádár János első titkár; Marosán György, Kádár első helyettese, kb-titkár; Kállai Gyula kb-titkár, művelődési miniszter; Kiss Károly KB-titkár, az Elnöki Tanács tagja; Fock Jenő kb-titkár). De érthetővé válik, ha tudjuk, mi mindennel foglalkozott a nagy hatalmú testület. Ugyanazon a napon, amikor a dokukötetről határozott, egyebek mellett döntött még egy 5-7 tagú francia ifjúsági küldöttség meghívásáról; egy-egy szakszervezeti vezető kiküldetéséről a Szovjetunióba, illetve az NDK-ba nyelvtanulás céljából; színházi tiszteletjegyek elosztásáról; valamint „a szovjet hadseregben és flottában végzett pártpolitikai munka megjavítására hozott határozatnak a (magyar) honvédség területén való feldolgozására vonatkozóan”.

... Torz képet nyújt az ellenforradalom keletkezéséről és kifejlődéséről, s így nem is lehet összhangban a pártnak az ellenforradalomról adott értékelésével, hanem ellentmond annak.

2. Olyan dokumentumokat közöl, amelyek Nagy Imrét kommunistának, pártszerűnek, a népi hatalom hívének mutatják, de nem közli azokat a dokumentumokat, amelyek Nagy Imre illegális tevékenységét, álcázó taktikáját, erőszakos hatalomra törését bizonyítják.

3. Sok olyan dokumentum-csoport van a kötetben, amely azt a látszatot kelti, hogy Nagy Imre széles tömegbázissal rendelkezett és jelentős népi tömegeket összefogó társadalmi szervezetek, intézmények és szervezetek nyomására cselekedett.

4. A közölni kívánt dokumentumok egy része alkalmas arra, hogy a párt Központi Vezetősége tagjainak az októberi napokban tanúsított magatartását rosszhiszeműen értelmezzék.

Mindez a jelentés szerint azért volt nagy baj, mert *„a dokumentumok ebben az összeállításban ellenkezőjét mutatják annak, amit a párt az ellenforradalom előkészítéséről, szervezettségéről megállapított. ... Annak, amit a magyar népbíróság legfelsőbb tanácsa Nagy Imre és társai ellen hozott Ítélet indoklásában leszögezett. Tendenciájában ez a dokumentumkötet ellentétes az 1957 júniusi pártkonferenciának az ellenforradalomról alkotott elemzésével.”*

Arra nem tért ki a jelentés, hogy vajon ugyanezek a dokumentumok más „összeállításban” igazolhatták-e volna a pártot, de erről Kálmán Endre még fog beszélni.

A kötet mindenesetre *„súlyos politikai károkat okozott volna”,* ha csak egyetlen példányban is megjelenik. *„Alkalmas lett volna arra, hogy dezorientálja, megzavarja a párt és állami funkcionáriusok középrétegeit, bizalmatlanságot keltsen egyes vezetőkkel szemben.”*

A jelentés javukra írja, hogy *„Kálmán Endre, Betlen Oszkár... elvtársak elismerik, hogy a kötet kiadása kérdésében maguk is ingadoztak. Egyetértenek azzal, hogy a Politikai Bizottság a dokumentumkötet megjelenítését megtiltsa.”*

De a bizottság nem érte be ennyivel, és beírt a jelentésbe néhány, akkor dehonesztálónak számító feltételezést a tettesekről. (Ezekre még visszatérünk.)

Felbukkan a jelentésben a tudomány és a politika kapcsolatának örökzöld kérdése is. *„A bizottság súlyos hibának tekinti azt, hogy a Párttörténeti Intézet vezetői és munkatársainak egy része a polgári és revizionista hangulatkeltéssel szemben nem merték következetesen vállalni azt, hogy a tudományos kiadványokat alárendelik a párt »napi politikai érdekeinek«, amely érdekek azonosak a proletárhatalom és a szocializmusért való harc érdekeivel.”*

Összességében a bizottság nem sokat tett hozzá ahhoz, ami a megbízatásában szerepelt: megfogalmazták az előre megfogalmazott bűnt, és megnevezték a már előre megnevezett bűnösöket. Javasolták *„Kálmán Endre elvtársnak a Párttörténeti Intézet igazgatói tisztségéből való felmentését”,* szigorú megrovást neki és Betlennek, valamint a szerkesztő *„Szabó Éva elvtársnő dorgálásban való részesítését”. „A szerkesztésben*

részt vett többi elvtársakat figyelmeztetésben kell részesíteni.”

Ezenkívül a javaslat szerint meg kell vizsgálni „a Kossuth Kiadó vezetőinek felelősségét a dokumentumkötet nyomdába adásában”.

S persze, ahogy tervezték, a pb-nek úgy általában is foglalkoznia kellene az ottani káderek jobb- és baloldali elhajlásai miatt már eddig is gyanús, s most tetten is ért pártintézménnyel: vajon nem rendszerszerű-e ott a hibás nézetek terjedése. „*Utasítsa a Politikai Bizottság az Agit.Prop, osztályt: vizsgálja meg, hogy a Párttörténeti Intézetnek eddig megjelent és most szerkesztés alatt álló, az ellenforradalommal foglalkozó tanulmányaiban jelentkezik-e helytelen politikai nézetek rendszere.*”

„Itt Betlentől és Kálmántól csak szánalmas dadogást kaptunk”

A szokásos keddi napon, egy héttel a feladat kiadása után már a jelentés elfogadásáról kellett döntenie a pb-nek. Meglepetés nem volt várható, már csak azért sem, mert Kádár ezúttal is hiányzott. Helyettese, a szóki-mondó Marosán azonban vitt egy kis szint a tanácskozásba.

Nem tudjuk, mi fért bele abba az egyetlen napba, ami alatt a bizottság elkészítette a jelentését, kivel beszélgettek – de azt tudjuk, hogy az egyetlen szerkesztővel, Szabó Évával nem. Ám érdekes módon utóbbit mégis meghívták – a másik két „vádlott”, Kálmán és Betlen mellé – a Politikai Bizottság szeptember 2-i ülésére. Ő nyomban szót is kért, ahogy a témára ráfordultak.

„Azért kértem először szót, mert a ... kiküldött bizottság engem nem hallgatott meg, így észrevételeimet nem tudtam ... elmondani... Nekem az

volt a célom, hogy világossá tegyem, október 23-tól november 4-ig ellenforradalom zajlott le, bizonyos fejlődésen ment keresztül és ugyanakkor ebben az ellenforradalomban szervezett erők ... vettek részt és támadták a proletárdiktatúrát, a népi hatalmat. Úgy gondoltam, hogy az anyagokba bevett, revizionista nézeteket tartalmazó dokumentumok... nem megzavarni, hanem éppen gondolkodásra fogják készíteni az embereket és megmagyarázni fogják azt a helyzetet, ami kialakult. Úgy gondoltam, Nagy Imrének a későbbi beszédei és egész beszédsorozata mutatni fogja, milyen láncolata van az ő tevékenységének és hogyan néz ki haladása az árulás útján. Úgy gondoltam, ezt dokumentumokkal meg lehet oldani.”

A másik feladata az lett volna – tette hozzá Szabó Éva –, hogy igazolja „Nagy Imrének és csoportjának, de a többi ellenforradalmi erőknek is kidolgozott programjuk volt, és más tevékenységet is folytattak, mint ami nyilvánosságra került.” Ám, fájdalom: „én azokkal a dokumentumokkal, amelyek Nagy Imre illegális tevékenységére vonatkoztak, nem rendelkeztem.”

Szabó Éva fiatalos lelkesedéssel arról próbálta meggyőzni a pb tagjait, hogy „pártszerűen” is lehet tisztelni a tényeket. „*Kommunista párttörténelemsznek az a legmegtisztelőbb feladat, hogy a párt ... közvetlen harcát is segíti azzal, hogy megmagyarázhatja a párt tevékenységét és levonhat ebből tanulságokat. ... A legteljesebb mértékben egyetérték azzal, hogy a dokumentumkötet ne jelenjék meg, hiszen az elvtársak tudják eldönteni, hogy a politikai helyzetben, a párt előtt álló feladatokban ez mennyiben zavarná, vagy segítené a pártot. Én segíteni*

akartam és nem zavart okozni... Én természetesnek, szükségesnek tartom, hogy a párttörténet feldolgozása elsősorban a párt politikáját kell, hogy segítse... Biztos követtem el hibákat, de... egyetlen dolog vezetett, az, hogy munkámmal segísem a pártot, a párt harcát abban a nehéz időben.”²⁸

Ám a kötelező meggyőződés, a párt-hűség nem tudta teljesen elnyomni az ifjú káder gondolkodásában a tudományos igényességet, az igazság megismerésének vágyát. „Úgy éreztem és ma is úgy érzem, nem az egyes dokumentumok, hanem az egész kötet a maga bonyolultságában mutatja, hogy Magyarországon ellenforradalom volt, hogy szervezett erők támadták a népi demokráciát. ... Nem tudok egyetérteni azzal, hogy mi Nagy Imrét pozitívan akartuk feltüntetni. A kötet összeállításánál a hiba abban keresendő, hogy én inkább törekedtem a teljességre, arra, hogy minden lényeges dokumentum bekerüljön az anyagba.”

A vitában – nevezhetjük inkább tetemrehívásnak – úgy tűnt, Betlen és Kálmán nemcsak tessék-lássék gyakoroltak önkritikát, hanem mintha valóban ekkor, feldúltnak mutatkozó elvtársaik körében, esett volna le nekik a tantusz. Immár szinte maguk se értették, hogyan akarhatták néhány hónappal korábban a lehetetlent.

Kálmán nyomban racionalizálta is a megbánást: „A fő hiba nem az anyagok kiválasztásában van, hanem a kötet jellegében, a kötet feladatában, a kötet céljában. ... Az volt a célunk ... hogy dokumentumokon keresztül mutassuk meg, hogy Magyarországon ellenforradalom történt. ... Ez a feladat maga olyan, hogy... ezt jól megoldani

nem lehet... Milyen dokumentumokra lehetett itt alapítani? Számításba jöhettek az ellenforradalmi sajtó, rádió-anyagok, röpiratok, ellenforradalmi szervek jegyzőkönyvei. Mindezek ... magyarázat nélkül nem leplezik le az ellenforradalmat. Számításba jöhettek továbbá ... visszaemlékezések, bírósági anyagok. Ezek már ... jobban megmutatják az ellenforradalom igazi arcát, de szükségszerűen csak egy részét teszik ki a dokumentumkötetnek. A legfontosabb bírósági anyagokba nem tudunk betekinteni, a politikai perek anyaga előttünk ismeretlen... Ilyen dokumentumanyagokat úgy összeállítani, hogy ez úgy adja az ellenforradalom történetét, hogy végülis a párt értékelését tükrözze vissza, véleményem szerint megoldhatatlan feladat.”

Miután kifejti, mennyire hazudik a párt, illetve – az ő finom megfogalmazásában – mennyire alkalmatlanok a dokumentumok a párt álláspontjának alátámasztására, Kálmán ugyanazzal a lendülettel elítéli az „objektívizmust”.

„Nemes elvtársnak igaza van, amikor arról beszél, hogy van az Intézetben egy ilyen... polgári jellegű objektivizmus, ilyen teljes és mindenáron tárgyilagosságra való törekvés, ami talán visszahatása azoknak a történelmietlen módszereknek, melyeket az Intézet munkatársai a múltban alkalmaztak.”

A sarokba szorított Kálmán erre még rá is tett egy lapáttal: dehogy akarják ők függetleníteni történetírásukat a napi politikától!

„Nem tudok egyetérteni a határozatnak azzal a részével, amely szerint nekünk az volt a törekvésünk, hogy bizonyítsuk, az Intézetet nem befolyásolja a napi politika. Soha nem

²⁸ Pb, 1958. szeptember 2.

álltunk olyan alapon, hogy a mi munkánk független a napi politikától.” S itt jön a csavar: „Az én véleményem egyezik azzal, hogy a párt érdekei és a tudományos igazság érdekei egybeesnek.”

De ha netán mégsem esik egybe pártérdek és igazság, „egyetértek azzal is, ha bizonyos kis részletkérdésekben a párt érdeke azt követeli, hogy egyik, másik részletkérdésről ne írjunk, ilyen esetben rendeljük alá az objektivitás szempontjait a párt érdekeinek”.

Marosán türelmetlenül végighallgatva a beszámolókat (időnként azért be-beszólt), s így összegezte a hallottakat: „Itt Betlentől és Kálmántól csak szánalmas dadogást kaptunk. A kérdés itt az, segíteni akarták-e a pártot, vagy ártani akartak? Szándékos volt ez, vagy öntudatlan?”

Mielőtt bemutatjuk az utóbbi kérdésre adott válaszokat, nézzük meg, vajon miért állt meg a felelősségre vonás a két történésznél.

„Jóváhagyási joga Szirmai elvtársnak van”

Vaskos dossziét töltöttek meg, mint említettük, azok a levelek, amelyekben Szabó Éva az érintettek, illetve illetékes felső szervek engedélyét kéri az egyes dokumentumok közléséhez, s az esetek nagy többségében meg is kapta a hozzájárulást.

De vajon kinek a dolga lett volna az egész kötetet jóváhagyni?

„Magát a dokumentum-részt az agit.prop. osztály már jóváhagyta, Szirmai elvtárs mielőtt szabadságra ment, azt üzenté Szabó Éva elvtársnőnek... várja meg az V. Fehér Könyvet, ennek anyagával egészítse ki a kötetet, azután ki lehet adni”²⁹ – írta erről

Kálmán a Szirmaival folytatott kínos tárgyalás után.

Ezt a pb-ülésen megerősítette, és továbbbi jóváhagyókra is utalt: „Bennünket bizonyos mértékig megnyugtatott, hogy elég sokan olvasták az anyagot és nemigen mondták, hogy egészében véve el kell vetni egy ilyen jellegű dokumentumkötet gondolatát. Engem úgy tájékoztattak, hogy az Ágit.Prop. Osztály is jóváhagyta, a kiadó is látta és nagyjából egyetértettek vele.”³⁰

Győri Imre, az agitprop osztály helyettes vezetője viszont azt állította az ominózus pb-ülésen, hogy nekik semmi közük nem volt se a példányszámhoz (amire, mint korábban láttuk, Betlen hivatkozott) se máshoz. „A KB. Ágit.Prop.Osztálya ... a szerkesztőbizottság munkájában nem vett részt. ... Amikor a szerkesztőbizottság összejött először és utoljára áprilisban, én nem tartózkodtam Magyarországon.”

Magyarán a központi bizottság apparátusát a saját főhatóságuk (a Titkárság) által megrendelt dokumentumkötet ügye egyáltalán nem érdekelte, a szerkesztőségi ülésekre – noha hivatalosak voltak – nem jártak, a dokumentumokat nem olvasták.

A nyegle védekezés – a többi szereplő egyidejű támadásával – sikeresnek bizonyult, a párt ideológiai tisztaságáért felelős apparátus egyetlen tagját sem vonták felelősségre.

De mi azért vizsgáljuk meg közelebbről szerepüket az ügyben.

A Párttörténeti Intézet és az agitprop osztály formálisan a központi bizottság két egyenrangú osztálya volt. Ahogy Győri fogalmazott: „A Párttörténeti Intézet és az Ágit.prop.Osztály

gusztus 19-i levele a pb-nek.

³⁰ Kálmán Endre az 1958. szeptember 2-i pb-ülésen.

²⁹ Kálmán Endre korábban hivatkozott au-

viszonya azt hiszem olyan, mint két osztály egymáshoz való viszonya. Nekünk különösebb kontroll vagy ellenőrzési szerepünk nincs felette, ez nyilvánvaló.”

Annyira „nyilvánvaló”, hogy a másik fél, Kálmán éppen arról beszélt ugyanezen a pb-ülésen, hogy az agitprop osztály **jóváhagyta** a kötetet. Azt hihetnénk tehát, hogy a tudós igazgató nem ismerte eléggé a belső apparátusi viszonyokat. Mert hogy – így Győri – „*van egy korábbi határozat, hogy minden, ellenforradalommal kapcsolatos anyagot Szirmai elvtársnak (az agitációért és propagandáért felelős kb-titkár – RP.) kell jóváhagyni.*³¹ *Ezt az anyagot nem hagyhatta jóvá az osztály, mert nem is kapta meg.”*

Győri itt már nem állítja, hogy az agitprop osztálynak nincs köze a jóváhagyáshoz, csak azt, hogy nem kapták meg az anyagot. Most már azt mondja, amit egyébként minden jelenlévő tudott: az agitprop osztály végzi a cenzori munkát, amire Szirmai üti rá a pecsétet.

Győri aztán azt is elmeséli, hogy „*az október 28-ig végbemenő fejezethez én tettem megjegyzést... (ahhoz, amit, ugye, nem kapott meg – RP), hogy véleményem szerint ... nem leplezi le Nagy Imrét, el kellene menni a Belügybe a Nagy Imrére és általában a jobboldali ellenforradalmi szervezkedésre vonatkozó anyagokért, ... mert a mostani dokumentumok alapján Nagy Imre pozitívan van feltüntetve”.*

Vajon komolyan gondolta az aparatszik, hogy másfél évi kutatómunka, több ezer oldalnyi anyag összegyűjtése során a szerkesztő ép-

pen a fenti intézményeket felejtette el megkeresni? Dehogy gondolta ezt! Csak éppen úgy tüntette föl, mintha ez az ő éberségének az eredménye lett volna: „*úgy tudom Szabó elvtársnő próbált is ebben az ügyben eljárni*” (miután ő felhívta rá a figyelmét).

Az általuk állítólag nem ismert anyag kapcsán Győri csapott még egyet a Kossuth Könyvkiadó felé is. „*Abban maradtunk, hogy a dokumentumkötetet a Fehér Könyv és a Nagy Imre per anyaga alapján át kell nézni, biztosítani kell, hogy azzal egybevégezzon. ...Közben az történt, hogy a Kossuth felszította a nyomdábaadást, annyira, hogy tőlem írásban kértek utasítást, hogy ez nem mehet. Én ezt írásban is adtam, mégis kinyomtatták.”*

Nehéz elképzelni, hogy a kb agitprop osztálya alá sorolt vállalat vezetője – ráadásul könyvkiadó, amely fölött ugyanez az agitprop totális cenzurális jogot is gyakorol – megtagadjon egy ilyen utasítást. De nem is kell elképzelnünk, ugyanis nem történt meg.

A Győri által elhallgatott folytatást a vállalatigazgatótól tudjuk: „*Győri Imre elvtárs ... azt mondotta telefonon, hogy a Fehér Könyv V. kötetének megjelenéséig ne adjuk nyomdába a dokumentumkötetet. Én ezzel nem értettem egyet. ... Ezért azt javasoltam, hogy a kéziratot adjuk nyomdába ... és levonatban egyrészt az előszóban, másrészt ... lábjegyzetekben hívjuk fel az az olvasók figyelmét a Fehér Könyv V. kötetében megjelenő dokumentumokra. Ezzel ... Győri elvtárs is egyetértett. ...Semmi olyan utasítást nem kaptam, hogy a kötetet... állítsam le.”*

Győri hazugsággal, csúsztatással megspékelt hozzászólása nyilván azt a célt szolgálta, hogy – miközben más érintettekbe belerúg – elhárítson

³¹ Ez a szabály feltehetően a már említett Lovas-könyv-botrány (ld. 9. lábjegyzet) nyomán született.

minden felelősséget magáról, az általa (al)vezetett osztályról, és persze főnökéről, Szirmairól.

Úgy tűnik, a számonkérő pb-ülésen is mindenki tudomásul vette, hogy további vétkesek nem lesznek. Áruklódó volt Münnich hozzászólása: „Az persze igaz, hogy itt a felső vezetés is hibás. Nem foglalkozott ezzel az Ágit., Prop. osztály sem. Javasolom, bízunk meg egy kompetens bizottságot”. No, nem azzal, hogy a felső vezetést vagy az illetékes kb-osztályt zargassák, hanem hogy „vizsgálják meg az Intézet munkáját”.

„A politikai objektivitást ki kell dobni”

Védekezésükben a kötet készítői racionálisan próbáltak érvelni. Hamar kiderült, hogy érveik a Kádár távollétében – de az ő szellemében – Marosán által elnökölt politikai bizottság tagjairól leperegnek. Az utóbbiakat egyáltalán nem érdekelte, van-e érv amellet, hogy mindenki számára ismert tényeket dokumentáljanak, hogy az eseményeket a maguk bonyolultságában érdemes bemutatni, hogy észszerű-e kihagyni Kádár beszédeit, amiket mindenki hallott alig két évvel azelőtt stb. Egyetlen szempont volt: itt és most mi a jó nekünk („a Pártnak”)? Még abban sem voltak kíváncsiak holmi történészek véleményére, hogy miként kellene szolgálni a pártérdeket.³²

³² Kádárnak a tudománnyal, az értelmiséggel kapcsolatos pikírt, lekezelő megjegyzései mögött az a mély meggyőződés is meghúzódott, hogy az értelmiség csinálta a bajt '56-ban. „Magyarországon az ellenforradalomnak a tömegbázisa az értelmiség és a kispolgárság volt”, a munkásosztállyal nem volt baj – jelentette ki az 1958. október 13-i kb-ülésen. Ebben még az sem zavarta, hogy az általa személyesen felügyelt nagyszabású felmérés a

Nemes Dezső már afféle főideológusként adott elvi iránymutatást. „Kálmán és Betlen elvtársék nem tudtak megbirkózni [a feladattal], ... hogy a napi politikai harc vállalása feltétlen szükséges akkor is, ha esetleg a napi politikai munka érdekeinek a tudományos munka ez, vagy az a nézete ellentmond. Nem merték vállalni, hogy olyan tudományos, vagy annak tűnő munkát, amely a napi politika érdekeiért a proletárhatalom érdekeiért helyes politikát folytató párt érdekeinek ellentmond, visszautasítanak.”

Marosán nem ment bele tudomány és politika bonyolult viszonyának elemzésébe. Kimondta azt, amit a többiek csak kerülgettek: ki a fenét érdekel a tudomány?!

„Nekünk nem állt rendelkezésre dokumentum az ellenforradalom tényének igazolására sem novemberben, sem decemberben, sem januárban, de azért mi elég határozottan harcoltunk és bizonyítottuk az ellenforradalmat párttörténeti dokumentumok nélkül.” (Kiemelés tőlem – RP.)

Ezen az osztályharcos-proletár vonalon haladt tovább a rögtön Marosán után (és egyben tőle) szót kapott Apró Antal. „Azt a rohadt polgári

munkásosztályról (kétezer, a pártapparátusból verbuvált „kérdőbiztos”) éppenséggel azt hozta ki, hogy a munkásosztály számottevő rétegei támogatták az „ellenforradalmat”: „A régi szakmunkások egy kicsiny, magasan kvalifikált részére ... jobboldali szociáldemokrata nézetek jellemzőek. Számosan közülük az ellenforradalom idején aktívan résztvettek a munkástanácsokban... A segédmunkások az üzem legelmaradottabb rétege... A legtöbb lumpen, deklasszált elem közöttük található és az ellenséges demagógia is rájuk hat a legerősebben... Az üzemek dolgozói között nagyszámmal vannak vidékről bejáró munkások... Politikai kérdésekben tájékozatlanok. Az ellenséges propaganda könnyen hat rájuk.”

szemléletet, hogy tárgyilagosság és történeti hűség, le kell vetni. ... A mindenáron igazságra való törekvés a mi osztálypolitikánkat súlyosan sértette volna. Van egy közmondás, hogy »Éljen az Igazság és vesszen a világ«. Nem helyes ez, és az elvtársak se jártak el helyesen, ha érezték, hogy ilyen dokumentum szerkesztése nem hozza politikailag a szükség eredményeket, mégsem jöttek ide, ... hogy ezt a határozatot végrehajtani nem lehet... Az Intézet munkájának gyakorlatából a politikai objektivitást ki kell dobni.”

**„Persze nem olyan beszéd,
amit propagálni kell, de nem is
olyan, amit szégyellni kell”**

Noha a felszólalók jelezték, hogy „teljesen téves az a feltételezés, hogyha ezt a két okmányt (Kádár beszédeit – RP) kiveszik, akkor itt különösebb baj nem lenne”,³³ mégis főleg a „két okmányról” beszéltek.

A szerkesztő is tudta, hogy ez a lényeg. „Sokat tűnődtem Kádár elvtárs november 30-i beszéde felett. ... Október 30-án Nagy Imre mond először beszédet, utána Tildy, Nagy Imre beszédében bejelenti a többpártrendszert, Tildy a választásokat. Erdei beszédét közölni szerettem volna, mert később ezt a beszédet kénytelen visszavonni a volt paraszt párt követelésére. Miután a 3 beszédet közöltük, úgy gondoltam, támadási felületet adunk azzal, hogy éppen Kádár elvtárs beszédét hagyjuk ki. Én emlékszem ennek a beszédnek hatására rám, s úgy érzem, ez a beszéd a mi elvtársainkat nem fogja megzavarni, hanem éppen ellenkezőleg, az elvtársak ismét látni fogják, érezni, amit

éreztek és ez még határozottabbá, harcosabbá fogja tenni őket.”³⁴

Kálmán is racionálisan próbálta indokolni a beszéd beemelését a gyűjteménybe: „Ez persze nem olyan beszéd, amit propagálni kell, de nem is olyan, amit szégyellni kell. Igaz, hogy ebben a beszédében Kádár elvtárs bejelentette, hogy elfogadta a koalíciós alapokra való visszatérést, de hangsúlyozza, hogy a testvéharc elkerülése végett kényszerűségből teszi ezt, és az egész beszédnek olyan a jellege, hogy a kommunistákat nagyon nehéz időkre készíti elő. Nagyon ellentétes ez a beszéd más elhangzott beszédekkel, melyek a többpártrendszerre való visszatérését demokratikus vívmánynak tekintik. Szabó elvtársnő beszélt arról, milyen hatást keltett az emberekben ez a beszéd, s valóban olyan volt a hatása, hogy a helytállás szellemét erősítette bennünk.”

Betlen, érzékelve, hogy a beszédek beemelése a kötetbe nem egyszerű hiba, hanem akár az ő párthűségüket is megkérdőjelezheti, személyesre vette a figurát: „Az elvtársak próbálják megérteni, hogyan lehet, hogy én aki mégis ismeretes, hogy régi párttag vagyok, szeretem és félttem a pártot, az ellenforradalom ellen vagyok, lehetségesnek, sőt szükségesnek tartottam, hogy ezek az anyagok a dokumentumkötetben benne legyenek. Az volt a véleményem, ha kihagyjuk, ez bizonyos bizalmatlanságot éreztet, mert ezekre emlékszenek az emberek... Én nem örültem volna, ha ilyen típusú kötet megjelenik és ezeket kihagyjuk.”

A második, november 1-jei beszéd közlését Betlen egyenesen történelmi igazságtételnek szánta. Rájött ugyanis „hogy ez a nyilatkozat az MSZMP

³³ Nemes az 1958. szeptember 2-i pb-ülésen.

³⁴ Szabó Éva uo.

akkori intéző Bizottságának nyilatkozata volt, amely akkor óriási többségben revizionistákból állt, így e nyilatkozat is óriási mértékben revizionista nyilatkozat volt. Örültem, hogy nem Kádár-beszéd, de az emberek tudatában Kádár-beszédként él. ... Nekem az volt a véleményem, hogy ez a dolog az elvtársak számára erősítést jelent és fel tudnak majd lépni emellett másokkal szemben.”

A 30-i beszédről meg – amelyben Kádár, mint láttuk, teljes egyetértéséről biztosította Nagy Imrét és koalíciós minisztertársait – azt gondolta Betlen, hogy beemelése a kötetbe nemhogy nem ártalmas, de kifejezetten hasznos. *„Milyen ragyogó dolog, hogy ki lehet mutatni a beszéden keresztül, milyen ellentétes dolog az árulás és Kádár elvtárs vonala. ... Ellenkéntben Nagy Imrével, aki előzőleg arról beszélt, hogy a koalíciós alapokra való visszatérés milyen demokratikus vívmány, Kádár elvtárs azt mondja, hogy a további vérontás elkerülése végett határozotunk így. Ezzel világosan megmondja, elvileg nem ért egyet, ez kényyszerhelyzetben született határozat.”*³⁵

„Ostobaság vagy tudatosság?”

Míg a magukat értelmiséginek (természetesen kommunista értelmiséginek) gondolók, mint Nemes Dezső vagy Aczél György, hasogatták a szórszálat, hogy vajon a tudományt,

³⁵ Fock Jenő, mint mondta „bizonyítani tudja”, hogy Betlen ezt az okoskodást nem ott rögtönözte szorult helyzetében. „Annak hízelegni... Betlen elvtárs beszélt nekem erről. ... Még azt a megjegyzést is tette, tőri magát, hogy nem fogja-e valaki úgy beállítani munkáját, hogy a jelenlegi vezetésnek akar hízelegni azzal, hogy ő bebizonyítja, az október 30-i beszéd nem Kádár elvtárs beszéde, hanem az MSZMP akkori revizionista vezetésének nyilatkozata.”

a tényeket hogyan kell a párt érdekei alá rendelni, és ez miért nem sikerült Kálmánéknak, két munkásököl,³⁶ Marosán és Apró feltették a szerintük egyetlen releváns kérdést: *„Segíteni akarták-e a pártot, vagy ártani akartak?”* (Marosán) *„Most pedig mondják meg, hogy Kálmánnál és Betlennél az ostobaság vagy a tudatosság játszott szerepet.”* (Apró)

A kérdés nem volt légből kapott.³⁷

Apró felidézte, hogy november 4. után két irányzat volt *„bent a pártban és kint a párton kívül”*. *„Egyik azt mondta, hogy mi sztálinisták vagyunk és rákosisták, másik azt mondta, hogy titoisták és revizionisták.”*

Talán valakik elérkezettnek látják az időt, lamentál Apró, *„hogy megint megbélyegezzünk valakit a párt felosztásáért és lehetőséget adjunk arra, hogy azt a személyt, aki körül csoportosul a párt, rossz színben tüntessük fel. ... Ha a párt politikáján nem üthetünk, most próbáljunk azzal ütni, hogy Kádár az ellenforradalom alatt ... Nagy Imrével együtt hozták a döntéseket? Nem ezt akarják-e ezzel mon-*

³⁶ A találó minősítés forrása: Spiró György: Munkásököl, vasököl. Lengyel László 70. születésnapjára 2000. https://epa.oszk.hu/03100/03134/00044/pdf/EPA03134_2000_2020_05_35-51.pdf

³⁷ Cservenka Ferencné budapesti párttitkár például az 1958. október 13-i kb-ülésen már antikádárista keményvonalas bolsevik összeküvést vizionált, amelynek hangadói a második kerületi MSZMP-szervezetbe fészkeltek be magukat: „November 4-én alakult meg a II. kerületi intézőbizottság, ...ezek a nyomok akkor alakultak ki és vezettek odáig, amelyek most a Munkásmozgalmi Intézetben napvilágot láttak... Egnéhány elvtárs, akik rögtön nyíltan vallották, hogy ez ellenforradalom és úgy érezték, hogy ez erkölcsi alapot ad arra, hogy azután ... elevenek és holtak fölött... ítéletet mondjanak. ... Ezek az elvtársak egész egyszerűen nem értenek egyet a Jelenlegi vezetéssel. ... Felelősséggel mondom, hogy a kulisszák mögött támogatást kaptak személy szerint Réti elvtárs, Bethlen Oszkár elvtárs.”

dani, hogy ami történt, azért nemcsak Nagy Imre hanem Kádár is felelős? ... Számomra teljesen érthetetlen, hogy az a Kálmán, akivel együtt ülök a börtönben, ő tanít engem marxizmusra, vagy Betlen, akivel ... együtt dolgoztam, másként értékeli dolgokat, mint én. Meg kell mondani, hogy minden olyan ember, aki Kádár személyét mocskolni akarja, szembe találja magát az egész párttal, mert az a 40 ezer tag, aki visszajött a pártba, nem Kádár szép szeméért jött vissza.”

Münnich Ferenc nem csodálkozott Kálmánék viselkedésén. Közölte, hogy a betiltott kötet „csak történelmi intrika” és nem történelem. „Marosán elvtárs felveti a kérdést, hogy tudatoság vagy tudatlanság játszott közre. Nem hiszem, hogy a kérdés szereplőit, – még Szabó elvtársnőt sem – tudatlansággal lehet vádolni. Kálmán elvtárs az ő enyhe mosakodásával azt mondja, nem lehet reálisan, ellenforradalmi dokumentumokkal értékelni a párt munkáját. Akkor miért tűrte? Meg kellett volna akadályozni! ... Betlen az Intézetben a legkvalifikáltabb ember, neki kellett volna látni, hogy mi történik.”

Münnich, aki ott volt a repülön, amelyik Kádárt Moszkvába vitte november 1-jén, és az ott kapott útmutatás szerint vele együtt tért vissza három nappal később szovjet tankokon, beleborzongott a gondolatba, mi lenne, ha a Kálmán–Betlen-féle történelemszemlélet más ügyekben is érvényesülne: „Mit gondolnak, használna a pártnak, hogy megírnánk, hogy Kádár elvtárs és én hogyan hagytuk el a kormányt, s hogyan jöttünk vissza. Sajnos, nem tételezem fel, hogy tudatlanság történt, az elvtársak képzett emberek... Amit itt elmondtak, nagyon szánalmas

képet ad. Tiszta mellébeszélés, tiszta mosakodás.”

Felforrósodott a levegő. Más minőség az ostobaság és más a szabotázs. Az utóbbi következménye jóval több is lehetett, mint egy pártbüntetés. Ezt érezte Betlen, amikor egy mondat erejéig közbeszólt: „Biszku elvtárral beszéltem, s ő azt mondta, hogy a Bizottságnak az volt a véleménye, hogy nem szándékosságról van szó.” Marosán addigra már annyira felhergelte magát, hogy tovább támadott, ha úgy tetszik rágalmazott: „Nem fogom engedni, hogy azokat az elvtársakat, akik október első napjaitól kezdve résztvesznek a pártház ostromában, becsapkodják sárral.”³⁸

Szabó Éva szerkesztő – akit hol tudatlan fruskának,³⁹ hol a pártra veszélyes intrikusok egyikének minősítettek – szintén megijedt, hogy nem csak egyszerű hibázással gyanúsítják: „Bennem semmilyen szándék nem volt, én hasznos munkát, akartam végezni. Ezt bizonyítani nem áll módomban... Kádár elvtárs két beszédével problémám volt és soha nem volt szándékomban titokban csinálni a munkát.”

Kálmán és Betlen részben őszinte megbánásuk többszöri hangoztatásával, részben a határozati javaslatban szándékos aknamunkát sejtető utalások háritásával bizonygatták, hogy nem akartak ők rosszat.

„Kicsit megtévesztően hat” az előterjesztésben – fejtegette Kálmán –, hogy „az anyagnak egy része ki van szedve... Itt a szedés csak a techni-

³⁸ Marosán nem nevezte meg, mely dokumentum(ok)ra gondol.

³⁹ „A jó a dologban mondjuk az, hogy azok az emberek, akik tulajdonképpen ezt szerkesztették, azok egyszerű emberek, kiderült, hogy tényleg alig voltak tisztában azzal, hogy mit csinálnak” (Kádár a kb 1958. október 13-i ülésén).

kai folyamat meggyorsítása érdekében történt, de nem jelenti, hogy ez végleges volt. Lett volna lehetőség és szükség is arra, hogy azon még változtassunk. Hiszen pl. a Nagy Imre-per anyagai is csak ezután kerültek volna be.”

Betlen is sérelmezte, hogy az előterjesztés úgy állítja be, mintha csak mások éberségén múlt volna, hogy a kötet nem jelent meg. *„Az anyag szerkesztés alatt volt annak ellenére, hogy a Kossuth kiszedte tekintélyes részét... és nem akármilyen szerkesztés alatt, hiszen a bevezető tanulmány legfontosabb része véleményem szerint a kötetnek.”*

S ha mindez nem lett volna elég, jött az őszinte megbánás.

„Véleményem szerint is zavart okozott volna, ha ez a kötet ilyen összeállításban megjelenik – ismerte be sokadszorra Kálmán –, akkor is, ha bizalmas kiadványként és megfelelő előszóval jelenik meg.”

Betlen ezt még explicit önostorozással is fokozta: *„teljesen egyetértek nemcsak azzal, hogy a Politikai Bizottság elítéli ezt a dokumentumkötetet, hanem azzal is egyetértek, hogy felmerült... egy ilyen »eszmei takarítás« gondolata az Intézetben... tisztában vagyok azzal is, hogy saját személyemben nagyon durva hibát követtem el.”*

Ha Marosán és Apró voltak a héják ezen a tetemrehíváson, Aczél és Fock voltak a galambok:

„A bizottság meg van győződve arról, hogy nem szándékos volt a dolog” – szögezte le Aczél. De ennél azért több kellett. *„Viszont felmerült bennünk, hogy valami komoly zavar van az Intézetnél⁴⁰... Az Intézet vezetése el-*

szakadt a párttól... Volt idő, amikor a párt személyi kultuszos politikájának szolgálatába álltak, most pedig van egy ellenkező tendencia... Ideje lenne... a Párttörténeti Intézetet beállítani a párt politikájának szolgálatába.”

Fock volt az egyetlen, aki reagált arra, amit a „vádlottak” mondtak. *„Nem tételezem fel a szándékosságot, sem a vita alapján, sem ahogy az elvtársakat személyükben ismerem. Nem tételezem fel a szándékosságot Nagy Imre védelmében és Kádár elvtárs személyével kapcsolatban sem. ... Hogy a meglévő dokumentumokat tovább adják szedésre, ez még nem jelenti, hogy kiadás előtt fogtuk meg az anyagot.”⁴¹*

Végül a határozathozatalnál is ellenvéleményt jelentett be Fock: nem támogatta Kálmán kirúgását. *„Mostani leváltását gyengíti az a körülmény, hogy Titkársági határozat volt és ugyanakkor sem a titkár, sem az osztályvezető nem nézett utána, hogy 3/4 év alatt mit dolgoztak.”⁴²*

A javaslattevő bizottság egyik tagjaként Nemes, aki szeretett a bölcs igazságosztó szerepében tetszelegni (különösen, ha Kádár éppen nem volt jelen), kicsit sajnálta ugyan, hogy nem folyt vér, de így legalább kidomboríthatta nevelő szándékát. *„Miután a határozat fő célja a nevelés, hosszás mérlegelés után javasoljuk a szigorú megrovást, vagy csak megrovást Betlennek és Kálmánnak, Szabó Évának javasoltunk pártbüntetést.*

elvtárs tanulmányát az ellenforradalomról... Ugyan még nem kész, de úgy, ahogy van nem hasznos, a dokumentumok olyanok, hogy a párt szerepét, ...elferdítik éppen azért, mert dokumentumok.” (Pb, 1958. szeptember 2.)

⁴¹ Árnyalja Aczél és Fock viszonylag puha állásfoglalását, hogy a vitában felszólalók közül csak ők ketten vettek részt annak idején a döntésben a dokumentumkötet elkészítéséről.

⁴² Fock, 1958. szeptember 2.

⁴⁰ Aczél egyik példája erre: „Olvastam Réti

Azért javasoltunk ilyen büntetést, hogy nehegy elriasztó hatású legyen az intézetben lévő megzavarodott embereknek. A vita alapján nekem az a véleményem, hogy a Kálmánnak javasolt szigorú megrovást fenn kell tartani. Betlen felelőssége egy fokkal kevesebb.”

A galambok föllépése végül is nem volt hiábavaló. Megakadályozták Kálmán azonnali kirúgását, és egy fokkal mérsékeltek Betlen pártbüntetését.⁴³

„Volt a közelmúltban egy... nem világrengető ügy” – Kádár-beszéd a Kádár-beszédről⁴⁴

Kádár első ízben két hónappal a betiltás és több mint egy hónappal a fegyelmi büntetések kiszabása után nyilatkozott a dokumentumkötet ügyéről.

Nem volt ott az általa vezetett titkárság 1957. novemberi ülésén, amikor a kötet kiadásáról döntöttek, nem volt ott, amikor az általa vezetett politikai bizottság vizsgálatot rendelt el az ügyben, és akkor sem, amikor órákon át tartó tetemrehívás nyomán a pb elmarasztalta a szerkesztőket.

Más ügyekben Kádár nagyon határozottan kiállt amellett, hogy a pártvezetésben nem az egyes szemé-

lyek számítanak, hanem az, hogy a döntések **testületi döntések**. Ezúttal mégis kíméletlenül kihasználta, hogy ő ott sem volt, amikor döntöttek az amúgy általa vezetett testületek. Ráadásul ezt a legnépesebb felső pártszerv, az ugyancsak általa vezetett központi bizottság ülésén tette.

„Volt a közelmúltban egy ügy, nem világrengető ügy, de olyan, amely a pártegységet érinti. ... Valamikor a múlt év novemberében a Titkárság hozott egy határozatot, hogy nem tudom miféle kutató munka megkönnyítésére, vagy tájékozódás, vagy tanulás céljából mintegy 3000 párt és állami funkcionárius számára kell egy kiadványt készíteni az ellenforradalmi felkelés napjainak dokumentumaiból. ... Azt hiszem már el is felejtette a PB, nem mint testület, hanem az egyes tagok, hogy ilyen volt, én meg nem is tudtam róla, nem is voltam itthon, csak most készen volt egy kiadvány a nyomdában, ami ennek az időnek a dokumentumaiból áll, ez tény, hogy abból áll. Közvetlen a Fehér Könyv kiadása után lenne esedékes ennek a megjelenése. Én úgy szereztem róla tudomást, hogy ide telefonáltak a Titkárságra, hogy valamiféle beszédem publikálásába egyezzek bele. Aztán voltak vizsgálatok és kiderült, hogy nyomdában van egy ilyen kiadvány.”

Nehéz elképzelni, hogy Kádár utólag nem értesült arról, miről volt szó a politikai bizottság vagy a titkárság ülésein, amíg ő „nem is volt itthon”.

De ennél fontosabb, hogy ezúttal legalább – talán nyilvánosan utoljára – elmeséli az övéinek (és az utókornak), mit is gondolt ő a fentiekben emlegetett október 30-i beszédéről, amit azért a bizottság kedvéért két nappal visszadátumozott.

⁴³ Egy másik eljárásban Réti László a kirúgás előtti legsúlyosabb pártbüntetést kapta egyebek között azért, mert a dokumentumkötet ügyében „szembeszállt a politikai bizottság döntésével, és védelmezte az objektivista álláspontot, és védelmezte a személyeket is, akik egyébként megköszönték és elhárították, hogy Réti így védelmezze őket.” (Kádár, Kb, 1958. október 13.)

⁴⁴ Kádárnak a központi bizottság 1958. október 13-i ülésén elhangzott, 32 gépelt oldalnyi terjedelmű, beszédéből hosszú részleteket idéz – köztük az alábbiakban általam idézettek is – saját kommentárjaival Spiró György i. m.

„A kiadvány érdekessége az, hogy olyan beszédeket tartalmaz... amit nem célszerű most publikálni. Miért? Nagy Imrének benne vannak olyan beszédei, amiket abban a periódusban tartott, amikor ő a pártot az orránál fogva vezette. Nagyon sok pozitív dologról van itt szó. Mi kommunisták, proletárok, meg a proletárdiktatúrát kell megvédeni, meg mit tudom én, még mit kell csinálni, szóval ami a KB becsapására szolgált. Mert hogy jön az ki, hogy kiadjuk a Fehér Könyvet, bemutatva, hogy titkos tervei voltak már október előtt és most pedig publikálunk mindenféle beszédet, ahol ő a szocializmus védelmezőjeként, és a demokratizmus továbbfejlesztőjeként szerepel...

A másik sajnós az én beszédeimnek valamilyen csokra, amelyek ezekben a napokban születtek. Október 26-án, meg 28-án. ... Óriási nyomás volt, azt tudják az elvtársak. Voltak taktikai lépések, amiket nem egyedül határoztam el, ... mondjuk, hogy a szakítás lehetőségét megsemmisíteni, mielőtt a szakítás feltétele megvan. ... Célszerű minékünk ország-világ előtt demonstrálni, hogy még az a hattagú nem is tudom minek nevezzem, az is darabokra szakadt, és a népet még nagyobb kétségbeesésbe kergetni, vagy keresni valami kivezető utat... Emlékszem, Nagy Imrének volt egy fellépése, a 28-i, aminek én egy betűjével egyet nem értettem, de olyan helyzet elé voltunk állítva, hogy a párt fóruma, ami akkor még létezett, azt mondta, hogy neki ezt el kell mondani, és akkor ő még azt követeli, hogy te is beszélj, mert különben nem fogják az én beszédemet egyedül elfogadni és még több vér fog folyni. Hát erre én kénytelen voltam azt mondani, hogy

az előttem szóló Nagy Imrével teljesen egyetértek. ...

No most valamiféle jóakarátú emberek ilyesfajta csokrot akartak publikálni, a Fehér Könyv után 5, vagy 6 nappal. ... Ha itt politikai mérlegelés volt – akkor az káros politikai vélemény volt, ... defaktó ... az ellenséget segítette volna, mert a Nagy Imre ilyesfajta fölmagasztalása és a Kádárnak és másoknak a lerántása az ellenséget segíti, a párt pozícióját gyengíti...

Meglehetősen különös dolognak tartottuk, hogy egy évig dolgozzon a Munkásmozgalmi Intézet, a Párt Központi Bizottságának egy osztálya egy ilyesfajta dolgon, amelyről politikai vonatkozásban **egy elemi iskolás is** azonnal tudja, hogy káros és az ellenséget segíti. És ezért meglettek büntetve... Kálmán és Bethlen elvtárs. A fellépésük jellege olyan, hogy semmi ok nincs arra, hogy kétkeljük őszinteségükben. Ez történt.”

De nem állt meg a főtítkár a pusztán tények ismertetésénél. Amit a pb-tagok csak pedzegettek, azt ő elméleti keretbe illesztette. Fölfedezte ugyanis egy rendkívül káros új irányzat, az obkjektivizmus megjelenését a dokumentumkötetben. „Jelentkezett egy csodálatos újfajta obkjektivizmus, hogy mindent meg kell mutatni, úgy, ahogy volt. Nem tudom, hogy a kommunizmus hányszázadik százévében fog a történelemírás úgy történni, hogy mindent úgy fog megmutatni, ahogy volt, de eddig ez még példanélküli. Csúcsa a történelemnek, és lehet, hogy itt sem először nekünk, a Magyar Munkásmozgalmi Intézetnek kell ezt a csúcsot elérni, mert a történelmi tényeink erre nem sok alapot adnak.”